

7. Дарбеева А. А. Историко-сопоставительные исследования по грамматике монгольских языков. Фонетика [Текст] / А. А. Дарбеева. –М.: Наука, 1996. -171 с.
8. Сравнительно-историческая грамматика. Фонетика [Текст] / Отв. ред. Э. Р. Тенишев. – М.: Наука, 1984. -481 с.
9. Трофимов М. И. Проблемы тюркского ударения и уйгурского вокализма [Текст] / М. И. Трофимов. -Бишкек: Илим, 1991. -173 с.
10. Севортян, Э. В. Материалы к сравнительной фонетике турецкого, азербайджанского и узбекского литературных языков [Текст] / Э. В. Севортян // Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков. Ч.1. Фонетика. -М.: Издательство АН СССР, 1955. - С.13-43.
11. Радлов В. Phonetik der nördlichen Türkssprachen («Түндүк түрк тилдеринин фонетикасы») [Текст] / В. Радлов. -Лейпциг, 1882. -365 с.
12. Дыренкова Н. П. Грамматика ойротского языка [Текст] / Н. П. Дыренкова. -М.-Л.: Издательство АН СССР, 1940. - 302 с.
13. Дмитриев Н. К. Вторичные долготы в тюркских языках [Текст] / Н. К. Дмитриев // ИСГТЯ. Ч.1. Фонетика. -М.: Издательство АН СССР, 1955. - С.198-202.
14. Исхаков Ф. Г. Долгие гласные в тюркских языках [Текст] / Ф. Г. Исхаков // ИСГТЯ. -Ч I: Фонетика. -Москва: Изд. АН СССР, 1955. -С.160-174.
15. Селютина И. Я. Фонетика языка кумандинцев как историко-лингвистический источник (экспериментально-фонетическое исследование). Научный доклад [Текст] / И. Я. Селютина. - Якутск, 2000. – 86 с.
16. Шалданова А. А. Вокализм диалекта алтай-кижи алтайского языка (в сопоставительном аспекте) [Текст] / А. А. Шалданова. Канд. дисс. -Горно-Алтайск, 2003. - 219 с.
17. Рассадин В. И. Очерки по исторической фонетике бурятского языка [Текст] / В. И. Рассадин. - Москва: Наука, 1982. -199 с.

УДК:809.434 (575.2)(043.3)

Каратаева С. К.

И.Арабаев атындагы КУУ

Каратаева С. К.

КГУ им. И. Арабаева

Karataeva S.K.

KSU I. Arabaev

СОЗУЛМАЛАРДЫН КЕЛИП ЧЫГЫШЫНДАГЫ ФОНЕТИКАЛЫК КУБУЛУШТАР ФОНЕТИЧЕСКИЕ ЯВЛЕНИЯ ВЛИЯЮЩИЕ НА ОБРАЗОВАНИЕ ДОЛГИХ ГЛАСНЫХ PHONETIC PHENOMENA AFFECTING THE FORMATION OF LONG VOICHES

Аннотация: Фонетикалык мыйзамдар фонетикалык өнүгүүгө түрткү берген жана аны шарттаган конкреттүү учурларды аныктоого жардам берип, фонетикалык структуранын өнүгүшүндөгү мыйзамченемдүүлүктөрдү, тыбыштардын ортосундагы байланыштарды жана алардын трансформаци ясын ачып берет. Өз кезегинде фонетикалык өнүгүүнүн мыйзамченемдүүлүктөрүн ачып берүүдө тыбыштык өзгөрүүлөргө байкоо жүргүзүү менен гана чектелбестен, фонетикалык өнүгүүгө түрткү берген жана аны шарттаган конкреттүү

учурларды аныктап чыгуу зарыл. Кыргыз тилиндеги созулма үндүүлөр подсистемасынын өнүгүшүнө жана калыптанышына төмөнкүдөй фонетикалык кубулуштар таасирин тийгизген: 1) айтуу аракетин үнөмдөө принциби, 2) бошоңдоо принциби, 3) биригүү принциби, 4) түшүп калуу принциби. Ар бир фонетикалык өзгөрүү физикалык, психологиялык жана социалдык жактан шартталган көп кырдуу кубулуш.

Аннотация: Фонетические законы помогают определить частные случаи, которые мотивируют и обуславливают фонетическое развитие, выявляют закономерности развития фонетического строя, связи между звуками и их преобразования. В свою очередь, при выявлении закономерностей фонетического развития необходимо не только наблюдать звуковые изменения, но и выявлять конкретные случаи, мотивирующие фонетическое развитие и вызывающие его. На развитие и формирование подсистемы долгих гласных в кыргызском языке повлияли следующие фонетические явления: 1) принцип экономии речевого усилия, 2) принцип ослабления, 3) принцип слияния, 4) принцип стирания (исчезновение). Каждое фонетическое изменение представляет собой многогранное явление, вызванное физическими, психологическими и социальными факторами.

Annotation: Phonetic laws help to identify special cases that motivate and condition phonetic development, reveal the patterns of development of the phonetic system, the relationship between sounds and their transformations. In turn, when identifying the patterns of phonetic development, it is necessary not only to observe sound changes, but also to identify specific cases that motivate phonetic development and cause it. The following phonetic phenomena influenced the development and formation of the subsystem of long vowels in the Kyrgyz language: 1) the principle of economy of speech effort, 2) the principle of weakening, 3) the principle of fusion, 4) the principle of erasure (disappearance). Each phonetic change is a multifaceted phenomenon caused by physical, psychological and social factors.

Негизги сөздөр: созулма үндүү, фонетикалык мыйзам, фонетикалык өнүгүү, аналогия, трансформация.

Ключевые слова: долгие гласные, фонетический закон, фонетическое развитие, аналогия, трансформация.

Key words: long vowels, phonetic law, phonetic development, analogy, transformation.

Тил илиминде тарыхый фонетиканын өнүгүшү жана калыптанышы тилдеги фонетикалык мыйзамдардын так мүнөздөлүшү менен тыгыз байланышта экендиги тил илиминде буга чейин белгиленген. Тарыхый фонетика боюнча алгачкы изилдөөлөр тектештирме-тарыхый тил илиминин негиздөөчүлөрүнө таандык. Компаративисттер тарабынан ачылган индоевропа тилдерине мүнөздүү тыбыштык шайкештиктерде (*Вернердин мыйзамы ж.б.*) эрежеден тыш кубулуштарга көбүрөөк орун берилген. XIX к. экинчи жарымында гана младограмматикалык багыттын өкүлдөрү (*Г. Пауль, Г. Остгоф, К. Бругман ж.б.*) тектештирме-тарыхый тил илиминде тыбыштык мыйзамдар жөнүндөгү түшүнүктөргө тактоолорду жана өзгөртүүлөрдү киргизе алышты. Младограмматисттер фонетикалык өнүгүү тилдин ички мыйзамдарынын негизинде гана эмес, позициялык шарттардан, б.а., акцентуациянын таасиринен да тыбыштык өзгөрүүлөр келип чыгарын далилдешкен. Тилдин өнүгүүсүнүн ички себептеринен жана көп агымындагы позициялык шарттардан келип чыккан өзгөрүүлөрдү бири-биринен өзгөчөлөө младограмматисттерге «эрежеден тышкары фонетикалык мыйзамдар болбостугу» жөнүндөгү тезисти сунуштоого мүмкүндүк берип, лингвистикадагы мыйзам түшүнүгүн так илимдердин мыйзамдарына жакындаткан.

Младограмматисттердин тарыхый принципке негизделген концепциясынын илимий-теориялык негизин тарыхый фонетикага түзмө-түз тиешелүү эки маселе түзгөн: 1) тилдеги фонетикалык мыйзамдар ырааттуу, башкача айтканда, фонетикалык ар бир кубулушту жана процессти лингвистикалык мыйзам аркылуу түшүндүрүүгө толук мүмкүн. Фонетикалык мыйзамдарда эрежеге баш ийбөө, чектен чыгуу (исключение) болушу мүмкүн эмес; 2) тилде жаңы формалардын жаралышында, фонетика-морфологиялык өзгөрүүлөрдө аналогия мыйзамы өзгөчө мааниге ээ [Мусаев, Абдыкеримова, Садыкова, 2020:275]. Младограмматисттер изилдөөлөрүндө тарыхый принципти жетекчиликке алышкан, бирок фонетикалык системанын өнүгүшүн, т.а., ички мыйзамдардын негизинде же позициялык-комбинатордук шарттардан бир тыбыштын экинчи бир тыбышка өзгөрүшүн «атомисттик» процесс катары кабылдашкан. Бул өзгөрүүлөрдүн кандай фонетикалык шартта келип чыккандыгы, а тургай тыбыштын өзгөрүшү менен анын позициясынын ортосундагы байланыштар изилденген эмес. Алар тыбыштык мыйзамдарды эмпирикалык деңгээлде констатациялоо менен гана чектелишкен [Кацнельсон, 1976:59].

Тилдик кубулуштарга карата „мыйзам“ сөзүн түзмө-түз маанисинде колдонуу боюнча эки түрдүү көз караш бар. Бул тууралуу Г. Пауль мынтип жазат: ... «мыйзам» сөзү түрдүү маанилерде колдонулгандыктан, чаташууларга алып келген. Тыбыштык мыйзам дегенде физика же химиядагы мыйзам сыяктуу маанини түшүнбөшүбүз керек. Фонетикалык мыйзам „белгилүү бир шартта тыбыштардын өзгөрүүсү дайыма бирдей болот“ деген түшүнүктү камтыбайт, ал болгону тарыхый кубулуштардын үзгүлтүксүздүгүн гана шарттайт“ [Пауль, 1960:87]. Ал эми Казань лингвистикалык мектебинин көрүнүктүү өкүлү И. А. Бодуэн де Куртенэ тилдин өнүгүүсүнүн ички мыйзамдары «али ачыла элек, бирок азыркы тил илими ошол максатка жетүү жолунда», - деп ишенимдүү билдирсе [Бодуэн де Куртенэ, 1963:76], анын окуучусу Н. В. Крушевский Г. Пауль менен илимий тартышууга чыгып: «жалпыга бирдей тыбыштык мыйзамдар бар жана алар «физикалык же химиялык» мыйзамдардан эч айырмаланбайт» деген оюн айтат. Эгерде Н. В. Крушевскийдин пикирин колдоого ала турган болсок, анда тилдин өнүгүшүндөгү тарыхый-фонетикалык мыйзамченемдүүлүктөр «мыйзам» болуш үчүн так илимдердеги мыйзамдарга коюлган талаптарга жооп берип, андагы жоболор жана жыйынтыктар объективдүү жана жалпыга бирдей болушу зарыл.

Славян тилдери боюнча адис В. К. Журавлев тыбыштардын өзгөрүү процесси иерархиялык тартипте жүрөрүн белгилеп, тилдин фонетикалык эволюциясын төрт деңгээлдин карым-катышы катары көрсөткөн [Журавлев, 1984:60-66].

1. Тыбыштык мыйзамдын фонетикалык деңгээлде өнүгүшүн төмөнкү формулада берет:

$$L \left\{ \frac{a > b}{P} \right\} T$$

интерпретациялаганда, тилдин (**L**) өнүгүшүнүн белгилүү этабында (**T**) белгилүү гана позицияда (**P**) бир тыбыш (**a**) экинчи бир тыбышка (**b**) регулярдуу өтөт. Фонетикалык деңгээлде тыбыштык мыйзам аллофондордун келип чыгышына түрткү берет.

2. Фонологиялык деңгээлде аллофондор фонемага айланат. Бул деңгээлде тыбыштык мыйзам аракетин токтотуп, тилдин тарыхына өтөт. Ушул учурдан баштап, тил ээси бул өзгөрүүнү андай баштайт.

3. Морфонологиялык деңгээлде фонетикалык өзгөрүүлөр уланат, бирок бул өзгөрүүгө тыбыштык мыйзам таасир этпей калат. Дал ушул процессти младограмматисттер өз учурунда аналогия катары сыпатташкан.

4. Социолингвистикалык деңгээл тыбыштардын өзгөрүүсүнүн эң соңку этабы, бул деңгээлде коомдун мүчөлөрү фонетикалык өзгөрүүнү тааныт жана кабыл алат [Красухин, 2021:112].

Ошентип, азыркы тил илиминде тыбыштык өнүгүүнүн мыйзамченемдүүлүктөрүн кайрадан карап чыгуу үчүн жетишерлик маалымат топтолду. Эгерде салыштырылып жаткан тилдерде тарыхый уланмалуулук аныкталса, анда тектеш тилдердеги орток уңгулар менен мүчөлөрдөгү тыбыштык шайкештиктерди фонетикалык мыйзам катары таанышыбыз зарыл.

Тил илиминин тарыхында фонетикалык өзгөрүүлөрдүн себебин аныктоо татаал маселелердин бири. Тарыхый фонетикада мындай өзгөрүүлөрдүн келип чыгуу себебин түшүндүрүүгө багытталган теориялардын айрымдарына токтолобуз:

1) «Эуфония же уккулуктуулук» теориясын грек-рим тил илиминин өкүлдөрү сунуштаган. Аталган теория индоевропа тил илиминде өнүктүрүлгөн. Мисалы, тектештирме-тарыхый тил илиминин негиздөөчүлөрүнүн бири Ф. Бопп илимий ишмердүүлүгүнүн алгачкы жылдарында эуфония теориясынын таасиринде болуп, тыбыштык өзгөрүүлөрдүн себептерин сүйлөөчүнүн жагымсыздан жагымдуу тыбыштык айкаштарды айтууга умтулуусунан көргөн. Кийинчерээк бул көз карашынан баш тартып, тыбыштык мыйзамдарды тилдин өнүгүшүнүн ички себептеринен келип чыккан деп карап, аналогиянын таасири менен түшүндүрүлгөн тыбыштык өзгөрүүлөргө карама-каршы койгон.

2) Немец лингвисти, младограмматизм агымынын өкүлү Г. Остхофф тыбыштык өзгөрүүлөрдүн себеби катары географиялык жана климаттык шарттарга ыңгайлашууну көрсөткөн. Анын пикиринде түндүктөгү тилдерде үнсүздөр көп болсо, тескерисинче, климаты жумшак, түштүк аймактарда таралган тилдерде үндүүлөрдүн көптүгү бул тилдердин гармониялуу табиятын шарттаган. Албетте климат жана географиялык шарт тилге таасирин тийгизет, бирок фонетикалык системанын өнүгүүсү андан көз каранды эмес. Мисалы, скандинавия (швед, дат, норвегия жана исландия) тилдеринде үндүүлөргө караганда, үнсүздөрдүн колдонулуу жыштыгы алда канча жогору болсо, ошол эле аймакта жашаган финдердин тилинде үндүүлөр көп колдонулат.

3) Фонетикалык өзгөрүүлөрдүн келип чыгуу проблемасына кайрылган немец тилчиси Г. Курциус «эң аз күч жумшоо/тилдик үнөмдөө» теориясын сунуш кылган. Ал тыбыштык өзгөрүүлөрдү жансыз жаратылыштагы «эстен чыккан» процесстерге салыштырган. Ошондой эле фонетикалык өзгөрүүлөргө ички себептерден пайда болгон тыбыштык алмашуулар менен катар аналогия чоң таасирин тийгизерин айткан. Бул теориянын өзөгүн оор артикуляциянын жеңил артикуляция менен алмашуусу түзөт [Абаев, 1933:3-14].

4) Тарыхый фонетиканын өнүгүшүнүн кийинки этаптарында айрым изилдөөчүлөр тыбыштык өзгөрүүлөрдүн себебин эне тилинде туура эмес сүйлөгөн балдардан издей башташкан. Алардын көз карашында тили жаңы чыккан бала айлана-чөйрөдөн уккан сөздөрдү ката айтат. Чоң адамдар баланын сүйлөгөнүн улам оңдоп-түзөтүп отуруп, сөздөрдү туура айтканга үйрөтүшөт. Тилдеги фонетикалык өзгөрүү дал ушул жерден башталат. Балалык кезде оңдолбогон айрым айтуулар бир катар адамдардын сүйлөө кебинде бекийт да, өсүп келе жаткан кийинки муунга берилет. Ошентип, тилдин фонетикалык структурасында инновация жаралат [Соссюр, 1977:182].

5) Тарыхый фонетиканын өнүгүшүнүн соңку жылдарындагы өзгөчөлөнгөн көз караш америкалык лингвист У. Лабовго таандык. Ал фонетикалык өзгөрүүлөрдүн төмөнкү типтерин көрсөтөт: жылышуу (shifts); бошоңдоо (lention); биригүү жана ажыроо (mergers and splits); түшүп калуу (жок болуу) (deletion). У. Лабов мындай тыбыштык кубулуштардын

келип чыгуу себептерин тилдик өзгөрүүлөрдүн принциптери деп атайт: 1) эң аз күч жумшоо (үнөмдөө) принциби; 2) кептин темпи (тездиги); 3) кубулуштун жыштыгы; 4) тилдердин/диалектилердин контактылары; 5) тилдин коммуникативдик функциясын жана тилдик эрежелер системасын оптималдаштыруу; 6) иммитация (тууроо); 7) социалдык топторду тендештирүү/дифференциациялоо. Окумуштуу ар бир фонетикалык өзгөрүүнүн физикалык, психологиялык жана социалдык аспекттерден алганда өзүнүн себеби бар көп кырдуу кубулуш экендигин белгилейт [Медведева, 2015:146-147].

б) Фонетикалык өзгөрүүлөрдүн себептерин изилдөөдө дагы бир өзгөчөлөнгөн көз караштын автору орус окумуштуусу М. В. Панов. Автор тыбыштык өзгөрүүлөрдүн үч принцибин бөлүп көрсөтөт: 1) айтуу аракетин үнөмдөө принциби; 2) фонемаларды жана аларды ажыратуучу белгилерди үнөмдөө принциби; 3) симметрия принциби. М. В. Панов бардык эле фонетикалык өзгөрүүлөр үнөмдөө принцибине жооп бербестен, тескерисинче, булчуңдардын көбүрөөк иштешин талап кыларын айтат. Анын пикиринде өзгөрүүнүн себеби үнөмдөөдө эмес, көбүрөөк аракетти талап кылган тыбышты айтуудагы көнбөгөндүктө жатат [Панов, 1988:41-55].

Биз тыбыштык өзгөрүүлөрдүн келип чыгуу себебин түшүндүрүүгө багытталган теорияларды сыпаттап эле тим болбостон, созулма үндүүлөр подсистемасынын калыптанышында кайсы тыбыштык мыйзам канчалык деңгээлде таасирин тийгизгенин ачып көрсөтүшүбүз зарыл.

Созулмалардын келип чыгышы аналогия мыйзамы менен да байланышта. Белгилүү болгондой, Грек-Рим лингвистикалык традициясында тигил же бул тилдик кубулушту сыпаттоо аномалия жана аналогия принциптеринин негизинде ишке ашкан. Аналогия принцибин александриялык грамматисттер стоиктер мектебинин өкүлдөрүнүн аномалия принцибине оппозиция иретинде сунушташкан. Алар аналогияны классикалык тексттердеги туура жана туура эмес формаларды ажыратууда колдонушуп, тилди регулярдуу жана системалуу мүнөзгө ээ татаал кубулуш экендигин аныктоо менен, тилдин системалуу грамматикасын түзүүгө аракеттенишкен [Мусаев, Абдыкеримова, Садыкова, 2020:176]. Тил илиминин өнүгүшүнүн антик доорунда аналогия бир үлгү, бир модель, бир парадигмага келтирилген регулярдуу формалар менен байланыштагы түшүнүктү туюндурган. Ал эми младограмматиктердин окуусунда аналогияга кененирээк маани камтылган да, тилдеги жаңы формалардын жаралышын, фонетика-морфологиялык өзгөрүүлөрдү түшүндүрүүдө аналогия принцибине таянышкан.

Структуралык лингвистиканын өкүлү Ф. де Соссюр аналогиянын психологиялык негизин таануу менен, аны тигил же бул жактын кеп ишмердигинде кокусунан келип чыккан чыгармачыл жаңы түзүлүш экенин белгилесе [Соссюр, 1977:199], америкалык лингвист Ч. Хоккет аналогиялык процесске төмөнкүдөй аныктама берет: «инсан кеп жаратуу мезгилинде, негизинен, иммитацияга жол берет, же болбосо аналогияны колдонот» [Кубрякова, 1987:47]. Белгилүү англис окумуштуусу Дж. Лайонздун пикиринде “аналогиянын негизинде көнүмүш жана регулярдуу тилдик моделдердин үлгүсүндө кайра жаралган жаңы формалар тилдин өнүгүшүндө маанилүү роль ойнойт” [Лайонз, 1978:48].

Аналогия тилдеги жаңы кубулуштун башаты болбогонуна карабастан, тилдин өнүгүшү жана функцияланашы үчүн күчтүү фактор катары кызмат кылат, ал тил ээсине буга чейин белгилүү формалардан алардын логикалык уландысына жеңил өтүүгө жардам берет. Аналогия тилдин структурасындагы бардык деңгээлдерге мүнөздүү. Аналогиянын негизинде тилдеги даяр үлгү боюнча жаңы тилдик бирдиктер түзүлөт; бир тилдик бирдиктин түрдүү

формаларынын ортосунда атаандашуу жаралып, бири экинчисин колдонуудан сүрүп чыгарат; сөз өзгөртүүчү жана сөз жасоочу моделдердин курамы өзгөрөт. Демек аналогия деп буга чейин белгилүү болгон эрежелердин негизинде жана калыптын үлгүсүндө жаңы формалардын жасалышын/кайра жаралуусун түшүнүүбүз зарыл. Жаңыдан жаралып жаткан бирдикти буга чейин белгилүү болгон эрежеге алып келүү мындай бирдиктердин ортосунда структуралык окшоштук бар экендигин жана алардын ортосунда ассоциативдик байланыштын бардыгын күбөлөндүрөт [Кубрякова, 1987:45].

Аналогиянын таасири бир парадигмага кирген формаларга гана эмес, андан да кененирээк таралышы мүмкүн. Мисалы, функционалдык жактан тең маанилеш элементтердин ичинен бирөө гана калат да, ал эми калгандары барган сайын кеңейип бараткан аналогиянын таасирине баш ийет. Э. Сепир англис тилиндеги көптүк сандын көрсөткүчү -s аналогиянын негизинде өнүккөнүн билдирет. Биринчи -s мүчөсү мужской роддогу атоочторго гана уланып көптүк маанини туюндурса, кийинчерээк бардык роддогу атоочторго жалгана баштаган. Аналогия фонетикалык процесстин жыйынтыгында келип чыккан эрежеден тыш кубулуштарды тартипке келтирбестен, мурдатан бери тилде калыптанган моделдерди жөнөкөйлөткөн жана иретке келтирген [Сепир, 1993:171]. Аналогиянын негизинде кайра өзгөртүлгөн фонетикалык өзгөрүүлөр тилдин морфологиялык структурасындагы өзгөрүүлөрдүн башталышына да себеп болот. Мисалы, мүчөлөрдө созулма үндүүлөрдүн келип чыгуу процессинин башталышы морфологиялык структурада ички флексиянын өнүгүшүнө түрткү берген.

Кыргыз тилиндеги созулмалардын келип чыгышында, өзгөчө өздөштүрүлгөн сөздөрдүн курамындагы этимологиялык созулмалардын жана тыбыштык тизмектердин кыргыз тилинде созулма үндүү катары кабыл алынышында тыбыштардын алмашуусундагы мыйзамченемдүүлүктөрдүн бири – трансформациянын аткарган ролу чоң. Трансформация – тилдин өнүгүшүнүн мурунку этаптарында фонетикалык процесстердин жыйынтыгында келип чыккан, тилдердин же анын диалектисинин тарыхый өнүгүшүнүн азыркы этабында аракеттеги, позициялык жана антропофоникалык тенденциялардан көз карандысыз тыбыштык алмашуулар [Бернштейн, 1962:64-80].

Трансформация келип чыгышы ар түрдүүчө болушу мүмкүн: 1) Трансформация тилдин өнүгүшүнүн байыркы мезгилине мүнөздүү позициялык шарттардын тарыхый-фонетикалык өзгөрүүсүнүн жыйынтыгы болушу мүмкүн. Анын жыйынтыгында бир эле морфеманын түрдүү айкаштарында позиция менен шартталбаган альтернаттар пайда болот. 2) Трансформация жакын тектеш эки тилдин ортосундагы фонетикалык дал келүүлөргө барып такалышы мүмкүн; мисалы, бир тилден экинчи тилге сөз, морфемалар өздөштүрүлгөндө пайда болгон дублеттер. 3) Трансформация башка структуралык типтеги тилдерден өздөштүрүлгөн сөздөрдүн курамындагы фонемалардын, тыбыштык тизмектердин фонетикалык адаптациясы болушу мүмкүн.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз тилиндеги созулма үндүүлөр подсистемасынын калыптанышына 1) эң аз күч жумшоо (үнөмдөө), 2) бошоңдоо (акцент менен байланышкан), 3) биригүү, 4) түшүп калуу сыяктуу фонетикалык өзгөрүүлөр жана аналогия, трансформация өңдүү мыйзамдар таасирин тийгизген.

Адабияттардын тизмеси:

1. Мусаев С. Ж., Абдыкеримова А. Э., Садыкова С. З. Тил илими: илимий таанып-билүү жана тил илиминин тарыхы. I бөлүк [Текст] / С. Ж. Мусаев, А. Э. Абдыкеримова, С. З. Садыкова. -Б., 2020. -432 б.
2. Кацнельсон С. Д. Звуковые законы и их внутренние механизмы [Текст] / С. Д. Кацнельсон // В кн.: Теория языка. Англистика. Кельтология. -М.: Наука, 1976. -С. 56-63 (280 с.)
3. Пауль Г. Принципы истории языка [Текст] / Г. Пауль. Перевод А. А. Холодовича. -М.: Издательство иностранной литературы, 1960. -500 с.
4. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию [Текст] / И. А. Бодуэн де Куртенэ. Том 1. -М.: Изд. АН СССР, 1963. -386 с.
5. Журавлев В. К. Принцип иерархичности звуковых изменений в этимологии [Текст] / В. К. Журавлев // Этимология. Под ред. Ж. Ж. Варбот, Л. А. Гиндина. -М.: Наука, 1984. -С. 60-66. (255с.)
6. Красухин К. Г. Из истории исторической лингвистики: Бодуэн де Куртенэ и языковые изменения [Текст] / К. Г. Красухин // Вопросы языкознания. -2021. -№2. -С.99-123.
7. Абаев В. И. О фонетическом законе [Текст] / В. И. Абаев // Язык и мышление. - №1. - 1933. - С.1-14.
8. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию [Текст] / Ф. де Соссюр. -Москва: Прогресс, 1977. - 695 с.
9. Медведева Т. В. О типах и причинах звуковых изменений [Текст] / Т. В. Медведева // Вестник МГЛУ. -Вып. 1(712). -2015. -С. 143-152.
10. Панов М. В. О причинах фонетических изменений [Текст] / М. В. Панов // Влияние социальных факторов на функционирование и развитие языка. Под ред. Ю. Д. Дешериева и Л. П. Крысина. -М.: Прогресс, 1988. -С.41-55.
11. Кубрякова Е. С. Размышления об аналогии [Текст] / Е. С. Кубрякова. В кн.: Сущность, развитие и функции языка. -М.: Наука, 1987. -С.43-51.
12. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии [Текст] / Э. Сепир. Пер. А. Кибрика. -М.: Универс, 1993. -656 с.
13. Бернштейн С. И. Основные понятия фонологии [Текст] / С. И. Бернштейн // Вопросы языкознания. - 1962. -№5. -С.62-80.

УДК: 811.512.141

Кульсарина Г. Г.

Россия илимдер академиясынын Уфа федералдык изилдөө борбору

Кульсарина Г.Г.

Уфимский федеральный исследовательский центр Российской академии наук

Kulsarina G. G.

Ufa Federal Research Center of the Russian Academy of Sciences

**ФОЛЬКЛОР ТЕКСТТЕРИНИН ҮЛГҮСҮНДӨ БАШКЫРЛАРДЫН ТИЛДИК
АҢ-СЕЗИНДЕ АДАМ СУЛУУЛУГУН БЕРҮҮЛӨРҮ
ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О КРАСОТЕ ЧЕЛОВЕКА В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ БАШКИР
НА ПРИМЕРЕ ТЕКСТОВ ФОЛЬКЛОРА
REPRESENTATIONS OF HUMAN BEAUTY IN THE LINGUISTIC CONSCIOUSNESS
OF THE BASHKIRS ON THE EXAMPLE OF FOLKLORE TEXTS**